

SAFEVİYYE

(الصوفيّة)

Safiyüddîn-i Erdebîlî
(ö. 735/1334)**tarafından kurulan
ve XVI. yüzyılın başında İran'da
Safevî Devleti'ne dönüşen bir tarikat.**

Kurucusunun adına nisbetle Safeviyye diye bilindiği gibi Erdebîlî nisbesinden dolayı Erdebîliyye diye de anılır. Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulup buradan yayılması sebebiyle mensuplarına Erdebil sûfiləri denilmiştir. Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin şeyhi İbrâhim Zâhid-i Geylânî, Zâhidiyye tarikatının kurucusu olarak kabul edildiği için Şeyh Safiyüddin, İbrâhim Zâhid hayatta iken Zâhidiyye'nin bir temsilcisi sıfatıyla faaliyet göstermiş, ancak Zâhidiyye adı pek kalıcı olmamış ve İbrâhim Zâhid'den sonra silsilesi Halvetiyye ve Safeviyye şeklinde iki ayrı tarikat olarak devam etmiştir. Safeviyye'nin silsilesi Safiyüddîn-i Erdebîlî'den itibaren İbrâhim Zâhid-i Geylânî, Cemâleddîn-i Tebrizî, Şehâbeddin Mahmûd, Rûkneddîn-i Sûcâsî vasiyetiyle Ebheriyye'nin kurucusu Kutbüddîn-i Ebherî'ye (ö. 572/1177) ulaşır (Harîrîzâde, II, vr. 221^b). Kutbüddîn-i Ebherî'nin ardından silsile Ebû'n-Ne-cib es-Sühreverdi'ye, ondan da Cüneyd-i Bağdâdî ve Hasan-ı Basrî vasiyetiyle Hz. Ali'ye varır.

Safiyüddîn-i Erdebîlî, Erdebil şehrindeki merkez tekkede sürdürdüğü faaliyetleriyle halkın çoğunu kendisine mürid yaptığı gibi İlhanlı yöneticilerinin de itibarını kazanmıştı. Şehrin mânevî hayatında önemli bir yeri olan dergâhın faaliyetleri İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han ile veziri tarafından desteklenmekteydi. Vezir Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Erdebil valisi olan oğlu Mîr Ahmed'e yolladığı mektupta şeyhe hürmet göstermesini ve onunla yakından ilgilenmesini istemesi, İlhanlı hükümdarlarından Ebû Said Bahadır Han ile Melikülümerâ Emîr Çoban b. Melik'in de şeyhin müridleri arasına katılması tarikatın kuruluş dönemindeki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Faaliyetlerini Deştikıpcak ve Kırım gibi bölgelerde de sürdüren Şeyh Safiyüddin ile birlikte Safeviyye çok geniş bir çevreye yayılmış, Azerbaycan başta olmak üzere Gilân, Taberistan (Mâzenderân), Horasan, Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Karahıтай, Çin Türkistanı, Hindistan, Serendib (Seylan), İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde binlerce müride sahip olmuş,

bütün bu coğrafyada Erdebil'deki merkez tekkeye bağlı tekkeler kurulmuştur.

Safiyüddîn-i Erdebîlî'den sonra vasiyeti gereği yerine geçen oğlu Sadreddîn-i Erdebîlî babasının Erdebil'deki merkez tekenin yanındaki kabrine bir türbe, dervişler için halvethâne ve dârülhuffâz gibi binalar yaptırarak tarikatı daha geniş imkânlarla kavuşturdu. Fakat babasının müridlerinden Ebû Said Bahadır Han'ın 1335'te vefatının ardından meydana gelen siyasî karışıklıklar tarikatı da olumsuz etkiledi. Azerbaycan'ı kontrolü altına alan Melik Eşref Çobanî, kendisine karşı halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Şeyh Sadreddin'i Tebriz'de tutuklattıysa da üç ay sonra serbest bırakmak zorunda kaldı. Tekrar tutuklanacağını haber alan Şeyh Sadreddin 1354 yılında bazı halifeleriyle birlikte Gilân'a geçti. Bu arada Altın Orda Hanı Canbeg onu himayesine aldı. Melik Eşref Çobanî, Tebriz'de Canbeg Han tarafından öldürüldükten sonra Şeyh Sadreddin 1356'da Erdebil'e döndü. Canbeg Han ailesine, tekkesine ve müridlerine ait Erdebil'deki bazı köyleri de içine alan mülklerin bir envanterini çıkartmasını ve bunları tescil edeceğini söyledi. Fakat hanın ertesi yıl vefatı üzerine bu gerçekleştirilemedi. Erdebil Valisi Celâyirli Ahmed b. Üveys tarafından 22 Zilkade 773 (26 Mayıs 1372) tarihinde hazırlanan bir fermanla tarikatın mal varlığı ve tekkeye yapılan bağışlar vergiden muaf tutuldu. Bu fermanla Şeyh Sadreddin'in "şeyhülislâm, âlimlerin ve şeyhlerin en büyüğü, dervişlerin önderi, sultan ve meliklerin rehberi" gibi unvanlarla anılması onun kemalini ve yöneticiler nezdindeki itibarını göstermesi bakımından önemlidir (ferman için bk. Şîrîn Beyânî, s. 221-227).

Sadreddîn-i Erdebîlî çeşitli bölgelere, özellikle Gürcistan ve Horasan bölgelerine gönderdiği halifeler vasiyetiyle Safeviyye tarikatını daha geniş bir topluluğa ulaştırma-ya çalıştı. Meşhur halifesi Kâsım-ı Envâr'ı Gilân'a ve 779'da (1377) Herat'a gönderdi. Kâsım-ı Envâr burada Timur ve oğlu Şâhruh dönemlerinde uzun müddet irşad faaliyetlerinde bulundu. Kaynaklarda diğer birçok yönetici gibi Timur'un da Sadreddîn-i Erdebîlî'ye olan itibarından ve güveninden söz edilmektedir. Şeyh Sadreddin'in sohbetlerine katılanlar arasında Nîşâburlu Hâce Kutbüddin Yahyâ-yı Câmî de vardır. Bu zatın daha önce Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin sohbetlerinde bulunduğu belirtilmektedir (Câmî, s. 577).

Doksan yaşlarında vefat eden (794/1392) Sadreddîn-i Erdebîlî makamını Hâce Ali un-

vanıyla tanınan oğlu Alâeddîn-i Erdebîlî'ye vasiyet etti. Şeyh Sadreddin'in diğer oğlu Şehâbeddin'in de babasından sonra Safeviyye şeyhi olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Hâce Ali zamanında Safeviyye tarikatının zirve noktasına ulaştığı belirtilmektedir. Bazı İran kaynaklarında Timur'un Ankara Savaşı'ndan dönüşünde (1402) ziyaret ettiği Hâce Ali'den çok etkilendiği ve Erdebil'i köyleriyle birlikte tarikata bağışladığı kaydedilmektedir. Bu sırada Timur'un Anadolu'dan getirdiği ve Hâce Ali'nin isteği üzerine serbest bıraktığı 30.000 Türk esirin Safeviyye tarikatına girdiği nakledilir. Bunların birçoğu daha sonra Anadolu'ya döndü, bunlar vasıtasıyla Teke yöresinde Hamîdoğulları ve Karamanoğulları gibi beyliklerden birçok kişi Hâce Ali'ye intisap etti. Yine bu dönemde Safeviyye tarikatı Talvâr, Kızıluzun, Kumrâhiisfahan ve Hemedan gibi bölgelerde birçok vakıf arazisine sahip oldu. Hâce Ali'nin Timur'un Anadolu'dan getirdiği esirlerin serbest bırakılmasını sağladığına dair Timurlular devri kaynaklarında bir kayıt bulunmadığına dikkat çeken Faruk Sümer yukarıda anlatılan hadisenin gerçekte ilgisinin olmadığı ileri sürmektedir (*Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 6-7). Timur'un yerine geçen oğlu Şâhruh Mirza, 823 (1420) yılında Karakoyunlular'a karşı sefere çıktığı sırada Şeyh Safiyüddin'in kabrini ziyaret etti ve Hâce Ali ile görüşerek ondan mânevî yardım istedi.

Hâce Ali'nin hac maksadıyla büyük bir toplulukla çıktığı yolculuk sırasında Suriye'ye gitmesi ve burada görüştüğü âlimler nezdinde iyi bir fakih ve sûfi olarak tanınması Safeviyye'nin Suriye'de daha geniş çevreye yayılmasını sağladı. Erdebil'e dönerken kaldığı Kudüs'te aralarında İbnü's-Sâîğ diye bilinen Hanefî fakihî Şemseddin Muhammed b. Ahmed'in de bulunduğu birçok kimse kendisine mürid oldu. Kemal Ümmî de Hâce Ali'nin Anadolu'da faaliyet gösteren halifelerindendir. Hâce Ali'nin Anadolu'daki bir başka halifesi Bayramiyye tarikatının piri Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müşidi Somuncu Baba'dır (Hamîdüddin Aksarâyî). Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatı silsileleri Hacı Bayrâm-ı Velî, Somuncu Baba, Hâce Ali vasiyetiyle Safeviyye silsilesine ulaşır. Harîrîzâde ve Tabîbzâde gibi müelliflere göre Hâce Ali'den Somuncu Baba'ya gelen silsileden Molla Fenârî de hilâfet almıştır (*Tibyân*, II, vr. 222^a; *Silsilenâme*, s. 17). Somuncu Baba'dan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşan silsile ile Molla Fenârî'ye ulaşan silsilenin Safeviyye'nin üç şubesi iken ikisini teşkil ettiğini, üçüncü-

sünün Haydariyye şubesi olduğunu belirten Harîrîzâde, Haydariyye şubesinin silsilesini diğer silsilelerden farklı olarak Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den itibaren yedinci imam Mûsâ el-Kâzım üzerinden Hz. Hüseyin'e ve Hz. Ali'ye varan soy şeceresi şeklinde kaydetmiş, Şeyh Safiyyüddîn'den sonra oğlu Sadreddîn-i Erdebîlî, oğlu Hâce Ali, oğlu İbrâhim, oğlu Haydar Pîrûddîn şeklinde bir müddet babadan oğula intikal ettirdikten sonra Nakşibendiyye-Hâlidîyye'nin kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'ye bağlamıştır (*Tibyân*, II, vr. 222^a).

Somuncu Baba'nın 815'te (1412), Hâce Ali'nin 832'de (1429) vefat ettiği gerekçeyle Somuncu Baba'nın ondan değil babası Sadreddîn-i Erdebîlî'den hilâfet aldığı ileri sürülmüşse de Somuncu Baba'nın kesin olmayan bu ölüm tarihi doğru kabul edilse bile Hâce Ali'den hilâfet almasının mümkün olabileceği belirtilmiştir. Ancak Sarı Abdullah Efendi'nin Hâce Ali'nin Somuncu Baba'yı Anadolu'ya gönderdikten kısa bir süre sonra vefat ettiğini ve onun Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya geldiğini söylemesi (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 231) bu konu üzerinde kesin görüş belirtmeyi güçleştirmektedir (*Dîa*, XI, 279). İsmâil Hakkı Bursevî'nin Somuncu Baba'nın Hâce Ali'nin oğlu Şeyh İbrâhim'den hilâfet aldığına dair verdiği bilginin doğruluğu ise (*Silsile-i Celvetiyye*, s. 70) tarih açısından mümkün değildir.

Hâce Ali'den sonra Erdebil'deki tekke-ye yerine "Şeyh Şah" diye bilinen oğlu İbrâhim geçti (ö. 851/1447). Safeviyye tarikâtı onun zamanında İran'ın kuzeybatısı, Anadolu'nun doğusu ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Türkmen kabileleri başta olmak üzere geniş bir topluluk arasında yayılmasını sürdürdü. Şeyh İbrâhim'in ardından tarikâtın başına geçen oğlu Şeyh Cüneyd ile birlikte Safeviyye siyasî yönü ağır basan bir tarikât haline geldi. Bu gelişme, Şeyh İbrâhim döneminde önemli bir mevkiye sahip olan amcası Şeyh Câfer'le aralarının açılmasına sebep oldu. Şeyh Câfer'in ve Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın baskılarına dayanamayan Cüneyd yanındaki sadık müridleriyle birlikte Erdebil'i terketmek zorunda kalınca posta Şeyh Câfer oturdu. Cüneyd ise çoğunluğunu Türkmen kabilelerinin oluşturduğu özellikle Şîî bağlılarını siyasî emelleri için potansiyel bir güç haline dönüştürdü. Ayrıca Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle yaptığı evlilik çocuklarına Akkoyunlu hânedanı üyelerinden biri olarak iktidara talip olma konusunda bir gerekçe sağladı. Cüneyd'in Şirvanşah Sultan Ha-

lil ile giriştiği bir savaşta öldürülmesi üzerine (864/1460) geride kalan müridleri oğlu Haydar'ın etrafında toplandı. Şeyh Haydar, babasından Safevî tarikâtının mânevî liderliğinin yanı sıra düşmanlarına karşı savaşılmaya istekli geniş bir sülfi-gazi topluluğu ile Akkoyunlu hânedanlığı içinde güçlü bir pozisyon devralmıştı. Karakoyunlu hânedanına son vererek otoritesini bütün topraklarına yaymış olan dayısı Uzun Hasan tarafından 1469 yılında Erdebil'e yerleştirilen Haydar müridlerine on iki dilimli, üzerine beyaz bir tûlbent sarılan sürahi biçiminde kırmızı bir taç (tâc-ı Haydar) giydirmeye başladı. Bu başlığı kullananlara Osmanlılar başlangıçta alay maksadıyla "kızılbaş" dedikleri için daha sonra bu isimle anılır oldular. Öte yandan Haydar dayısının kızı Halime Begüm ile evlenmek suretiyle Akkoyunlu yönetimi ile bağlarını daha da güçlendirdi ve İran'ın her geçen gün kötüleşen iç şartlarını kendi lehine kullanmaya çalıştı. Haydar, 893 (1488) yılında Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yâkub ile Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın birleşik kuvvetlerine karşı giriştiği savaşta öldürülmesinin ardından liderliğe önce büyük oğlu Ali, onun öldürülmesinden sonra da diğer oğlu İsmâil (Şah İsmâil) geçti. İsmâil, 1501 yılında Akkoyunlu başşehri Tebriz'de taç giyerek İsnâaşeriyye Şîilîği'nin resmî mezhep olarak kabul edildiği Safevî Devleti'ni kurdu (bk. SAFEVİLER).

Sünnî bir tarikât olarak kurulduğu halde daha sonra İsnâaşeriyye Şîilîği'nin resmî mezhep olarak kabul edildiği bir devlete dönüşen Safeviyye'de Şîiliğin ne zaman ve nasıl başladığı hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. W. Hinz gibi bazı araştırmacılar Safeviyye tarikâtının Hâce Ali zamanında Şîileştiğini ve onun ricasıyla Timur'un esaretinden kurtulup müridleri arasına katılanlardan Anadolu'ya dönenleri Şîî-Safevî propagandası yapmakla görevlendirdiğini söylemiştir. Timur'un halefi ve koyu bir Sünnî olan Şâhruh Mirza'nın 1420'de Erdebil'de Hâce Ali'yi ziyaret ederek kendisinden mânevî destek istemesi, Hâce Ali'nin Kudûs'teki halifesi İbnû's-Sâiğ'in meşhur bir Hanefî fakihî olması, Anadolu'da faaliyet gösteren halifelerinden Kemal Ümmî'nin şiirlerinde Sünnî akîdenin dışına çıkmaması, Osmanlı sultanlarının Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den ayrılışına kadar "çerağ akçesi" adıyla her yıl tekkeye yardımda bulunması gibi hususlar bu görüşün yanlış olduğunu göstermektedir. Tarikatta ilk Şîilik temayülü, Anadolu'daki Şîiliğe meyilli oymakları büyük ölçüde bu şekilde taraftarları arasına

katmayı hedefleyen Cüneyd'in Erdebil'den ayrılışıyla başlamıştır. Yeterince dinî bilgiye sahip olmayan bu oymaklar arasında zamanla aşırı fikirler yayılmış ve tarihçi Hun-cî'nin kaydettiğine göre Cüneyd ve oğlu Haydar bağluları tarafından tanrılaştırılmıştır (*Târîh-i 'Âlem'âra-yı Emînî*, s. 272). Aynı anlayışın Şah İsmâil'e karşı da sürdürüldüğü, hatta İsmâil'in şiirlerinde bu anlayışı teyit eden ifadelerin bulunduğu görülmektedir (Minorsky, *BSOAS*, X [1940-42], s. 1025^a, 1032^a, 1036^a, 1037^a). M. Mazzaoui ve Seyyid Hüseyin Nasr gibi çağdaş araştırmacılar, Safeviyye'de Şîiliğe dönüşü siyasî sebeplerle değil tasavvuf ve tarikâtların özünde bulunan Şîilik anlayışının zamanla ortaya çıkmasıyla izah etmeye çalışmışlarsa da bu görüşün birçok bakımdan tutarsızlığı ortaya konmuştur (Algar, VII [1974], s. 287-290).

Safeviyye'de tarikâtın kurucusu Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin şeyhi İbrâhim Zâhid-i Geylânî'den tevarüs ettiği zikir şekli uygulanmaktadır. İbrâhim Zâhid, Allah'ın bin bir isminin özü olarak kabul ettiği on iki isimden oluşan esmâ zikirle seyrü sülûk metodunu uygulayan ilk sülfi diye bilinir. Bu on iki ismin ilk yedisine "esmâ-i seb'a" (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kâhâr), diğerlerine "esmâ-i hamse" (vehhâb, fettâh, vâhid, ehad, samed) adı verilir. Öte yandan İbrâhim Zâhid'in semâ ile zikri benimsemediği belirtilmektedir. Safeviyye'deki seyrü sülûkle ilgili, Bayramiyye şeyhlerinden Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî'nin *Risâle fi sülûki't-tarîkati's-Safeviyye* isimli birkaç varaklık risâlesi Harîrîzâde tarafından kaydedilmiştir (*Tibyân*, II, vr. 223^a-225^a).

Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den itibaren tarikât mensupları iki karış uzunluğunda beyaz taç giymiştir. İbrâhim Zâhid-i Geylânî, Şeyh Safiyyüddîn'e hilâfet verirken seyyid olması sebebiyle yeşil taç giydirmiş, ancak Safiyyüddîn daha sonra seyyidliği konusunda şüpheye düşüp yeşil taç yerine beyaz tacı tercih etmiştir. Bu gelenek, Safeviyye'nin Somuncu Baba ile Anadolu'ya gelen silsilesi Bayramiyye'de de sürdürülmüştür. Şeyh Haydar'ın, müridlerine kızı tacı Bayramî dervişlerinden ayırt etmek için giydirdiği belirtilmektedir (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, s. 68). Dolayısıyla Bayramiyye'de Safeviyye'ye mensup Erdebil sülûfleriyle ilgilerinin olmadığını vurgulamak maksadıyla on iki dilimli kızıl tacın beyaz çuhaya çevrildiği şeklindeki bilgi (*Dîa*, V, 270) doğru değildir (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, s. 86-87). *Lemezât-ı Hulviyye*'de (vr. 129^{a-b}) ayrıca, Hay-

dar'ın etrafında toplanıp kızıl taç giyen kızılbaşlardan ayrılarak tarikatta siyah taç giyen Sünnîler'in olduğu ve bunlara "karabaş" dendiği belirtilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 675; a.mlf., *Nûzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 81; İbn Bezzâz, *Şafvetü's-şafâ*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2123, 3099, tür.yer.; Aşıkpaşazâde, *Târîh*, s. 264-269; Câmî, *Nefehât*, s. 577; Huncî, *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Emînî* (nşr. J. E. Woods), London 1992, s. 261-307; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Ünsû'l-celîl bi'târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, Amman 1973, II, 169, 236; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, IV, 413-429; Mîr Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-tevârîh*, Tahrân 1363 hş., s. 383-392; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 57-58; Gaffârî, *Cihân'arâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahrân 1343 hş., s. 258-266; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1286, II, 126-127; Ahmed b. Yûsuf el-Karamânî, *Aḥbârü'd-düvel ve âşârü'l-üvel fi't-târîh* (nşr. Ahmed Hutay – Fehmî Sa'd), Beyrut 1412/1992, III, 115-116; İskender Bey Münşî, *Târîh*, I, 11-24; Hulvî, *Lemezât-i Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 565, vr. 128^a-129^b; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 227-231; Hüseyin b. Abdüzzâhid, *Silsiletü'n-nesebi's-Safeviyye*, Berlin 1343/1924, tür.yer.; Müneccimbaşı, *Sahâilü'l-ahbâr*, III, 179-180; İsmâîl Hakkî Bursevî, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291, s. 63, 66-70, 112; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Traktat Über die Derwischmützen: Risâle-i Tâciyye* (nşr. H. Anetshofer – Hakan T. Karateke), Leiden 2001, s. 67-68, 86-87; Hidâyet, *Ravzatü's-şafâ*, VIII, 4-10; Harîrzâde, *Tibyan*, I, vr. 32^b, 70^b-71^a; II, vr. 221^b-225^a; Browne, *LHP*, s. 41-49; Mehmed Şükürî, *Silsilenâme-i Şafiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdayî, nr. 1098, s. 17; *Tomar-Halvetiyye*, s. 18-19; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 432-433; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (trc. Tefik Bıyıklıoğlu), Ankara 1948, s. 5-22, 62-77, 81-86; Zekî Velidî Togan, "Sur l'origine des safavides", *Mélanges Louis Massignon*, Damascus 1959, III, 345-357; V. Minorkey, *Iranica*, Tahrân 1964, s. 252; a.mlf., "The Poetry of Shah İsmâîl I", *BSOAS*, X (1940-42), s. 1025^a, 1032^a, 1036^a, 1037^a; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'ik*, III, 77; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 78, 99-101; M. M. Mazzaoui, *The Origins of the Safavids: Si'ism, Şūfism and the Gūlât*, Wiesbaden 1972, s. 41-58, 71-83; Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 1-42; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul 1979, s. 172-176; R. Savory, *Iran under the Safavids*, Cambridge 1980, s. 1-26; A. Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)*, Berlin 1983, s. 30-64; Abdülhüseyn Zerînkûb, *Dübnâle-i Cüstücü der Taşavvuf-i İrân*, Tahrân 1367 hş., s. 62-77; Şîrin Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, Tahrân 1381, s. 221-231; Mustafa Ekinci, *Anadolu Alevisiği'nin Tarihî Arka Planı*, İstanbul 2002, s. 55-144; S. Hossein Nasr, "Religion in Safevid Persia", *Ir.S*, VII (1974), s. 272-273; Hamid Algar, "Some Observations on Religion in Safevid Persia", a.e., VII (1974), s. 287-290; Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dâir", *TTK Belleten*, XL/158 (1976), s. 287-329;

W. Hickman, "Ummî Kemal in Anatolian Tradition", *Turcica*, XIV, Paris 1982, s. 155-167; M. Gronke, "Auf dem Weg der geistlichen zur weltlichen Macht: Schlaglicher zur frühen Safawiya", *Saeculum*, XLII, Freiburg 1991, s. 164-183; Reşat Öngören, "Sünnî Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti", *Bilgi ve Hikmet*, XI, İstanbul 1995, s. 82-93; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, X, 53-54; a.mlf., "Cüneyd-i Safevî", *DİA*, VIII, 123-124; Fuat Bayramoğlu – Nihat Azamat, "Bayramiyye", a.e., V, 270; Nihat Azamat, "Erdebîlî, Alâeddin", a.e., XI, 279.

REŞAT ÖNGÖREN

SAFFÂR, Ebû İshak

(أبو إسحاق الصفار)

Ebû İshak Rûknüddîn (Rûknülislâm) İbrâhîm b. İsmâîl b. Ahmed ez-Zâhid es-Saffâr el-Ensârî el-Buhârî (ö. 534/1139)

Hanefî fakihî ve Mâtürîdî kelâmcısı.

460 (1068) yılı civarında Buhara'da doğdu. Daha çok Saffâr ve Zâhid Saffâr diye bilinir. Yetiştirdiği âlimlerle tanınan bir aile içinde büyüdü. Babası, dedesi ve büyük dedesi kendi dönemlerinde Hanefî mezhebinin ileri gelenlerindendi. Özellikle dedesi Ebû'n-Nasr es-Saffâr'dan yaptığı nakillerden onun önemli bir Hanefî-Mâtürîdî âlimi olduğu anlaşılmaktadır (*Telhişü'l-edille*, vr. 8^b). İlk olarak babasından ilim tahsi-

line başladı. Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Mansûr es-Seyyârî ve Ebû Muhammed Abdülazîz b. Müstakar el-Kermîni de hocaları arasında yer alır. Hak bildiği şeyleri söylemekten çekinmediği, ilâhî emirlere aykırı gördüğü uygulamalara karşı tepkisini sertçe ortaya koyduğu için Sultan Sencer tarafından bir süre Merv'de ikamete mecbur edildi. Orada Abdülkerîm es-Sem'ânî ile görüşme imkânı buldu. Daha sonra döndüğü Buhara'da vefat etti.

Zühud ve takvâsıyla tanınan Ebû İshak es-Saffâr hayatı boyunca dinî ilimlerle meşgul olmuş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Buhara'da cuma imamlığı yapan oğlu Hammâd ve ünlü Hanefî fakihî Kâdîhan öğrencileri arasında yer alır. Fakih olmakla birlikte daha çok kelâmcılığıyla tanınmıştır. Günümüze intikal eden *Telhişü'l-edille* adlı eseri bunu teyit etmektedir. Onun kelâma dair belli başlı görüşleri şöylece sıralanabilir: Kelâm ilmiyle uğraşmak ve bu konuda bilgi üretmek peygamberlere vâris olmak demektir. İnsanların iman etmekle yükümlü kılınması Allah'ın varlığına dair bilgilerin zarurî değil nazarî olduğunu gösterir. Akıl "bilgi" anlamına gelmez, aksine o nuranî bir cevherdir. Peygamber gönderilmeseydi bile insanlar akıl yürüterek Allah'ın varlığına iman etmek-

Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhişü'l-edille li-kavâ'idü't-tevhîd* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1220)

